

Др Снежана С. Бркић, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду

ПОСЕБНО ОСЕТЉИВИ СВЕДОЦИ¹

Сажетак: Предмет овог рада је категорија посебно осетљивих сведока у кривичном поступку. Рад има шест делова. У првом делу приказане су разне дефиниције посебно осетљивих сведока у упоредном праву. Други део је посвећен процесној заштити посебно осетљивих сведока у праву Србије. У трећем делу је реч о тактичким правилима испитивања посебно осетљивих сведока. У четвртом делу аутор указује на значај посебних служби за пружање помоћи и подршке посебно осетљивим сведоцима. У петом делу приказане су сличности и разлике између заштите посебно осетљивих сведока и других облика заштите сведока. У шестом делу налазе се закључна разматрања.

Кључне речи: кривични поступак, посебно осетљиви сведоци, заштита сведока, помоћ и подршка сведоцима

1. ДЕФИНИЦИЈЕ ПОСЕБНО ОСЕТЉИВИХ СВЕДОКА У УПОРЕДНОМ ПРАВУ

Полазећи од битних елемената у појму сведока, могли бисмо рећи да је то физичко лице, које по правилу није главни процесни субјект, које се позива да пред надлежним органом и у прописаној форми да лаички исказ о правно релевантним чињеницама у циљу њиховог доказивања.² Сведоку је одавно гарантована таква позиција у кривичном поступку која га штити од

¹ Рад је посвећен пројекту “Биомедицина, заштита животне средине и право” бр. 179079, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

² Ова дефиниција је довољно уопштена, да би могла покрити позиције сведока у различитим правним системима и различитим врстама поступака, и у исти мах довољно конкретна да би се могла направити дистинкција између различитих учесника у поступку. Више о томе вид. Снежана Бркић, “Заштита сведока у кривичном поступку”, Нови Сад, 2005, 31

аката насиља самог суда (нпр., забраном изнуђивања исказа и примене медицинских интервенција којима се утиче на њихову свест и вољу при давању исказа). Иако наш ЗКП само за окривљеног изричито прописује да се слушава са пристожношћу и уз пуно поштовање његове личности (чл. 86, ст. 1), у савременој уџбеничкој литератури се из уставног права изводи и право сведока на третман достојан човека и поштовање људске личности.³

Један корак више од тога представља увођење категорије посебно осетљивих или рањивих сведока и обезбеђивање њихове заштите. Нека законодавства их називају и угроженим сведоцима,⁴ што је неадекватан израз, јер су и тзв. сведоци под претњом угрожени.

Овде ћемо навести само неке дефиниције посебно осетљивих сведока које смо срели у упоредном праву. Према неким, то је сведок који је озбиљно телесно или душевно повређен околностима под којима је кривично дело учињено или који пати од озбиљних душевних поремећаја који га чине изузетно осетљивим или дете и малолетник.⁵ Према другима, посебна осетљивост може бити узрокована превеликом младошћу или старошћу, његовим здравственим стањем или чињеницом да он треба да да сведочење против члана своје породице или против припадника уже социјалне групе у условима субординације или зависности.⁶ Нека законодавства их не именују посебно, али обавезују надлежне органе који воде поступак да у свим фазама поступка узму у обзир разумне потребе оштећених, нарочито деце, старих особа, особа са менталним обољењима или инвалидитетом, физички болесних лица и жртава сексуалних кривичних дела или полно оријентисаног насиља.

Дакле, дефиниција посебно осетљивих сведока може почивати на субјективним или објективним критеријумима, или на њиховој комбинацији. Посебна осетљивост сведока може бити узрокована личним својствима сведока, независно од учињеног кривичног дела: узрастом, здравственим стањем и полом.⁷ Нека права сматрају релевантним само превелику младост а не и старост, јер у ову категорију изричито сврставају децу и малолетнике.⁸ Друга законодавства подједнако уважавају обе старосне катего-

³ Тако, Момчило Грубач, *“Кривичнопроцесно право”*, Београд 2011, 267.

⁴ Чл. 3, ст. 3 Закона о заштити свједока у кривичном поступку Републике Српске - ЗОЗС РС, Службени гласник Републике Српске бр. 10/03.

⁵ Чл. 3, ст. 3. ЗОЗС.

⁶ И Н. Reeves сматра да да чињеница да су учинилац и жртва чланови исте породице треба третирали као разлог рањивости (“Нови правци промена у вези са бригом за жртве - сведоке и њиховом заштитом у Уједињеном Краљевству”, *Темид* 3-4/2000, 44).

⁷ Препорука о застрашивању сведока и о правима одбране Савета Европе (R (97) 13) посебно указује на жене као жртве насиља у породици.

⁸ Чл. 3, ст. 3 ЗОЗС РС.

рије.⁹ Негде се говори уопште о здравственом стању,¹⁰ док се негде помиње болест, физичка или ментална онеспособљеност и интелектуална неспособност.¹¹ Нека права праве разлику између нарушеног здравственог стања зависно од тога да ли је то последица кривичног дела или не. У првом случају долазе у обзир озбиљна телесна и душевна повређеност, а у другом само озбиљни душевни поремећаји.¹² Обично се даје једна мањевише таутолошка дефиниција да су сведоци услед наведених својстава изузетно осетљиви. У израелском праву, које познаје категорију немоћних жртава кривичног дела прецизира се да су због одређених фактора те жртве неспособне да преузму одговорност за сопствене дневне потребе, здравље или безбедност.¹³

Посебна осетљивост сведока може бити и последица учињеног кривичног дела с обзиром на његову природу, начин извршења или последице. Посебно трауматизоване кривичним делом могу бити нпр., жртве сексуалног насиља, трговине људима и насиља у оквиру породице. Признавање рањивости деце жртава продаје деце, дечије проституције и дечије порнографије је једна од мера на коју обавезују међународни документи.¹⁴ Најзад, посебна осетљивост сведока може резултирати и из специфичног односа сведока према учиниоцу због тога што су чланови исте породице или припадници друге уже социјалне групе засноване на субординацији или зависности.¹⁵

Неки аутори указују на потребу разликовања четири категорије посебно осетљивих сведока: 1) особе осетљиве због узраста - деца; 2) особе осетљиве због стања изразитог стреса везаног за доживљено кривично дело; 3) особе осетљиве због постојања различитих потешкоћа, оштећења или болести релевантних за сведочење, што укључује и особе с физичким оштећењима различитих врста и 4) особе са значајним интелектуалним тешкоћама и/или значајним тешкоћама социјалног функционисања, особе с душевним поремећајима или болестима.¹⁶

⁹ Чл. 26, ст. 2 Act no. 93/99 governing the enforcement of measures on the protection of witnesses in criminal proceedings - Act no. 93/99 Португалије.

¹⁰ Чл. 26, ст. 2 Act no. 93/99 Португалије.

¹¹ Чл. 1 КЗ Израела, нав. према Милан Шкулић, *"Организовани криминалци". Појам и кривичнопроцесни аспекти*, Београд 2003, 336.

¹² Чл. 3, ст. 3 ЗОЗ РС.

¹³ Нав. према М. Шкулић, 336.

¹⁴ Чл. 8 Факултативног проптокола о продаји деце, дечијој проституцији и дечијој порнографији уз Конвенцију о правима детета.

¹⁵ Чл. 26, ст. 2 Act no. 93/99 Португалије; Препорука о застрашивању сведока и правима одбране.

¹⁶ Стјепан Глушчић и др., *"Процесне мере заштите сведока. Приручник за припаднике полиције и правосудја"*, Београд 2007, 216.

Стрес подразумева велики притисак, напрезање, напор. То је процес у којем одређени догађај или ситуација виђени кроз призму субјективне процене, доводе до измена у психолошком и физиолошком функционисању особе.¹⁷ Ако се не препозна и не савлада на време, може да доведе до сложених биолошких, психолошких и социолошких поремећаја, па и болести. Психијатрија познаје следећа реактивна стања на стресне ситуације: акутну реакцију, посттрауматски стресни поремећај, поремећај прилагођавања, трајне промене личности, реактивне психозе.¹⁸ Разлика између трауматског и стресног догађаја је у интензитету и природи. Психолошку трауму изазивају изненадни, интензивни догађаји, изван граница уобичајеног људског искуства, које дата особа не може да савлада. Реактивација доживљене трауме може да доведе до повећане осетљивости у каснијем животу.

С обзиром на могућу спорност наведених околности, из неких дефиниција произлази да је за опредељивање статуса посебно осетљивог сведока меродавна процена суда која се врши у форми решења, против којег није допуштена посебна жалба.

Посебна правила о саслушању рањивих сведока су мотивисана, пре свега, потребом додатне заштите таквих лица у циљу спречавања њихове секундарне виктимизације. Препорука Комитета министара Савета Европе R (85) 11 о положају жртава у оквиру кривичног права и поступка из 1985. године разликује директну и индиректну секундарну виктимизацију. Под директном секундарном виктимизацијом се подразумева несензитиван третман од стране полиције, поновљено и несензитивно испитивање, недовољна заштита од непримереног публицитета и недовољна заштита од застрашивања и освете. Индиректна секундарна виктимизација обухвата недовољан проток информација између жртве и кривичноправног система, тешкоће у вези права жртве на компензацију од стране државе и проблеме у добијању накнаде штете од учинилаца. Међутим, не треба губити из вида да ће и квалитет исказа посебно осетљивих лица вероватно бити смањен, па су посебне одредбе о њиховом саслушању управљене и на подизање тог квалитета.¹⁹ Нека права истичу да те одредбе треба да омогуће што боље услове за предузимање процесних радњи ради постизања спонтаних и искрених одговора.²⁰ У другим правима се изричито наводе референце кроз које се посматра квалитет таквих доказа, а то су потпуност, кохерентност и тачност исказа.²¹

¹⁷ “Хиџијена (Приручник за здравствене раднике и родитеље)”, 40, www.unicef.org/scg/zivotne4pdf, доступно 12.3.2005.

¹⁸ Јован Марић, “Психички поремећаји у затворским условима”, *Правни живои* 9/1998, 488.

¹⁹ Вид. Невенка Грузинов_Миловановић, “Психолошко-криминалистички аспекти сведочења старих особа”, *Приручник* 5/1989, 446.

²⁰ Чл. 26, ст. 2 Act no. 93/99 Португалије.

²¹ Чл. 4, ст. 5 The Criminal Evidence (Northern Ireland) Order, 1999.

2. ПРОЦЕСНА ЗАШТИТА ПОСЕБНО ОСЕТЉИВИХ СВЕДОКА У ПРАВУ СРБИЈЕ

Категорија посебно осетљивих сведока је први пут била уведена у наше процесно законодавство Законом о кривичном поступку из 2006. године (чл. 110 ЗКП). Та одредба је била једна од малобројних одредаба која се примењивала у нашем праву одмах по ступању на снагу тог ЗКП и важила је све до 2009. године, када је престао да важи ЗКП из 2006. године.²² Од 2009. године до почетка примене новог ЗКП Србије из 2011. године,²³ наше законодавство није познавало ту установу. Према чл. 103 ЗКП из 2011. године, сведоку који је с обзиром на узраст, животно искуство, начин живота, пол, здравствено стање, природу, начин или последице извршеног кривичног дела, односно друге околности случаја посебно осетљив, орган поступка може по службеној дужности, на захтев странака или самог сведока одредити статус посебно осетљивог сведока. Решење о одређивању статуса посебно осетљивог сведока доноси јавни тужилац, председник већа или судија појединац. Дакле, то је увек инокосни орган, чиме се постиже делотворније одлучивање о овом питању. Против решења којим је усвојен или одбијен захтев за одређивање статуса посебно осетљивог сведока није дозвољена посебна жалба. Ако сматра да је то потребно ради заштите интереса посебно осетљивог сведока, орган поступка ће донети решење о постављању пуномоћника сведоку, а јавни тужилац или председник суда ће поставити пуномоћника по редоследу са списка адвоката који суду доставља надлежна адвокатска комора за одређивање бранилаца по службеној дужности. Посебно осетљивом сведоку питања се могу постављати само преко органа поступка који ће се према њему односити са посебном пажњом, настојећи да се избегну могуће штетне последице кривичног поступка по личност, телесно и душевно стање сведока. Испитивање се може обавити уз помоћ психолога, социјалног радника или другог стручног лица, о чему одлучује орган поступка. Отворено је питање да ли би посебно осетљивом сведоку могла бити постављена сугестивна питања. Законодавац се о томе не изјашњава. Сматрамо да би орган поступка требао да забрани такво питање, јер су рањиви сведоци најчешће веома сугестибилни.

Ако орган поступка одлучи да се посебно осетљиви сведок испита употребом техничких средстава за пренос слике и звука, испитивање се спроводи без присуства странака и других учесника у поступку у просто-

²² Закон о изменама и допунама ЗКП, *Службени гласник РС* бр. 72/09.

²³ Нови ЗКП Србије (*Службени гласник РС* бр.72/11, 101/11,121/12,32/13,45/13, 55/14) почео је да се примењује од 15. јануара 2012. године у поступцима за кривична дела за која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности, а од 1. октобра 2013. године пред свим судовима у земљи.

рији у којој се сведок налази. Тиме се омогућава да сведок приликом давања исказа остане у окружењу које му улива поверење. Против примене ове мере понекад се наводи да техничка веза не може заменити лични контакт.²⁴ Ипак, погрешно је означавати такве сведоке као виртуелне сведоке, јер они стварно постоје, само нису физички присутни.²⁵ По некима, ова мера представља одступање од начела непосредности.²⁶ Сматрамо да се њоме само физички одступа од начела непосредности, али се оно у суштини поштује, захваљујући техничкој вези током суђења. Очувано је право на процесну комуникацију учесника кривичног поступка, каква је могућа и у условима физичке присутности свих лица у судници.

Посебно осетљиви сведок може се испитати и у свом стану или другој просторији, односно у овлашћеној институцији која је стручно оспособљена за испитивање посебно осетљивих лица. У том случају орган поступка може одлучити да се употребе техничка средства за пренос слике и звука.

Посебно осетљиви сведок не може бити суочен са окривљеним, осим ако то сам окривљени захтева, а орган поступка то дозволи водећи рачуна о степену осетљивости сведока и о правима одбране. Суочење се огледа у непосредној расправи два лица која су дала исказе, о неслагањима у погледу важних чињеница и околности да би се утврдила истина. Суочени се постављају један према другом и од њих се захтева да један другом понове своје исказе о свакој спорној околности и да расправљају о истинитости онога што су исказали. Суочење се не сматра самосталним доказним средством, већ превентивном мером за обезбеђење веродостојности исказа. Судска психологија нас учи да суочењу ваља прибегавати само тамо где је већ запажена несигурност испитиваног лица. Оно је корисно само онда када се једно од два суочена лица осећа принуђеним да узмакне у некој, па макар и у веома споредној ствари. “Ако се приликом овог узмицања стварно ради о напуштању позиција једне зграде сачињене од лажи, онда њена трошност изазива афекат страха и тако недостаје потребна отпорна снага за једно ново душевно оптерећење. Напротив, ако се ради о једној заблуди, онда обично нема несигурности у погледу оног даљег излагања.”²⁷ При томе треба имати у виду да знак несигурности не мора увек бити збуњеност, већ и карактеристични излив говорљивости. Код обичних сведока, гледање очи у очи сведока и окривљеног може појачати страх код сведока и навести га на прећутки-

²⁴ H. Diemer, “Der einsatz der Videotechnik in der Hauptverhandlung”, *Neue Juristische Wochenschrift* 23/99, 1668.

²⁵ Тако и М. Шкулић, 298.

²⁶ G. Krapf, “Audiovisuelle Zeugenvernehmung”, *Kriminalistik* 5/02, 309; M. Hussels, “Videoubertragungen von jugendlichen Zeugen in Missbrauchprozessen - eine Bestandaufnahme und Überlegungen de lege ferenda”, *Zeitschrift für Rechtspolitik* 7/1995, 243.

²⁷ Роланд Грасбергер, “Психологија кривичног процесуалног, Сарајево 1958, 210.

вање чињеница. Код посебно осетљивих сведока, суочење може проузроковати секундарну виктимизацију жртве кривичног дела.

Против решења органа поступка о горе наведеним питањима није дозвољена посебна жалба.

3. ТАКТИЧКА ПРАВИЛА ИСПИТИВАЊА ПОСЕБНО ОСЕТЉИВИХ СВЕДОКА

Заштиту посебно осетљивим сведоцима треба пружити и у преткривичном поступку. То се постиже применом одређених криминалистичко-тактичких правила приликом информативног разговора или интервјуа. Нека од тих правила примењива су и у току кривичног поступка. У овој фази, најважније је препознавање посебне осетљивости. Тако, нпр., стрес се може препознати на основу конфузног понашања неког лица; невољног пристанка на давање информација, као и невербалних знакова напетости, нервозе и страха (бледило лица, застајкивање у разговору, одбијање контакта очима, спуштање главе, врло кратки одговори, моторичка напетост, “гутање кнедле”, заковано тело, итд).²⁸ Лица са душевним поремећајима могу се препознати нпр., по успорености, неразумљивом говору, неразумевању постављених питања, изношењу чудних идеја, невладању појмовима као што су време, удаљеност, итд. Посебно осетљиве сведоке редовно чине и жртве трговине људима. Њихово препознавање представља сложен и дуготрајан процес у коме учествују многобројни субјекти у оквиру формалног или неформалног система социјалне контроле. Њихово препознавање може започети у било којој фази ланца трговине људима (у фази регрутovanja, фази транзита или у фази експлоатације). Координатор процеса идентификације жртава трговине људима у Србији је тзв. Мобилни тим, саветодавно тело у оквиру Службе за координацију заштите жртава трговине људима, која је основана 2004. године.²⁹ Према статистичким подацима Службе, у периоду од 2008. до 2010. године, идентификована је 271 жртва. У прелиминарној идентификацији највише је учествовала полиција (226), домаће и стране невладине организације (17), међународне организације (9), Прихватилиште при Заводу за васпитање деце и омладине (11), центар за социјални рад (5) и Служба (3).³⁰ Приликом препознавања жртава трго-

²⁸ С. Глушчић и др., 231.

²⁹ Биљана Симеуновић-Патић, Слађана Јовановић, “Заштита жртава трговине људима и њихова реинтеграција”, *Правни живот* 9/2005, 314.

³⁰ Навед. према Саша Атанасов, “Улога Службе за координацију заштите жртава трговине људима у поступку идентификације и помоћи жртвама трговине људима”,

вине људима користе се посебни индикатори, који се деле на снажне, средње и слабе показатеље.³¹

Криминалистичка тактика познаје четири фазе криминалистичког интервјуа: уводну фазу, фазу слободног присећања, фазу у којој се сведоку постављају додатна питања и фазу затварања интервјуа. Када су у питању посебно осетљиви сведоци, онда се чине одређена прилагођавања. Пре свега, важна је добра припрема интервјуа, која подразумева прибављање информација о сведоку, доношење одлуке о месту, времену и начину спровођења интервјуа, паузама, итд. Препоручује се да осетљиви сведоци сами бирају пол интервјуера, јер се тако ствара поверљивија клима за разговор. Интервјуер не сме да има никакве предрасуде према сведоку. Штавише, најбоље је да тај посао обави лице посебно обучено за рад са рањивим сведоцима. Први разговор треба планирати тек када лице изађе из стања шока. Трајање поступка прикупљања обавештења је дуже него обично, и то из више разлога. Некад је потребно више времена да се сведок смири, треба више времена за успостављање поверења, ток интервјуа је обично спорији, постоји потреба за дужим паузама, итд.

Ако је посебно осетљив сведок дете, разговор са њим треба обавити у примереном окружењу, у соби са играчкама, оловкама, бојицама, итд. Са дететом се може разговарати и у његовој кући, под условом да га укућани не узнемиравају и да осумњичени није неко од укућана. У уводној фази обавља се необавезан разговор о дететовим интересовањима, играма, школи, итд. Смисао тог разговора је да се успостави повољна атмосфера и придобије наклоност детета за даљи ток разговора о кривичном делу. С друге стране, то је потребно ради процене когнитивног капацитета детета и касније правилне оцене веродостојности његовог исказа. Према детету не треба заузимати ауторитативан став, али му не треба ни повлађивати. Треба се служити децијим речником и сасвим искључити сугестивна питања, пошто је познато да су деца нарочито сугестивна. Нека истраживања су показала да је дете спремно да даје онакве одговоре какви се од њега очекују. Поред тога, сматрају се недопустивим техникама и: позивање на друге особе; примена позитивних и негативних поткрепљења, понављање питања на које је дете већ одговорило; питања која дете позивају на спекулацију, итд.³²

Са посебно осетљивим сведоцима може се практиковати и тзв. когнитивни интервју, који садржи четири упутства: 1) упутство о обнављању контекста догађаја; 2) упутство о репродукцији свих детаља којих се све-

у: Међународна научна конференција *“Правни систем и друштвена криза”*, Правни факултет Приштина - Косовска Митровица 22.6.2011. године, 512.

³¹ В ише о томе вид. код С. Атанасов, 517-519.

³² С. Глушчић и др., 225-226.

док сећа; 3) упутство за досећање у обрнутом редоследу и 4) упутство о промењеној перспективи. Међутим, када су у питању деца, треба искључити четврто упутство, које деца тешко могу да разумеју.

Службеници који обављају интервју треба да испуне и следеће критеријуме:³³ уредан изглед; сензитивно поступање; невербална комуникација не сме одражавати непоштовање; поштовање физичког и емоционалног простора (ни преблизу, ни предалеко); избегавање лажи и давања обећања која се не могу испунити; непоказивање жеље да се поступак што пре оконча; ненапуштање испитиваног лица ради обављања других послова; давање пуних информација са адресом, бројем телефона, радним временом...

4. ПОДРШКА И ПОМОЋ ПОСЕБНО ОСЕТЉИВИМ СВЕДОЦИМА

Поред мера процесне заштите посебно осетљивих сведока, треба настојати да се тој категорији лица пружи одговарајућа подршка и помоћ независно од својеврсног доприноса који даје орган поступка. Та подршка може бити емоционална, психолошка, медицинска, егзистенцијална, информативна, саветодавна, итд. Потреба за њоме се јавља пре, за време и након окончања кривичног поступка. У те сврхе постоје разне невладине организације, центри за социјални рад и удружења грађана. Неке од њих су усмерене на пружање помоћи и подршке тачно одређеној категорији посебно осетљивих сведока (нпр., жртвама насиља у породици, жртвама сексуалног насиља³⁴), док су друге окренуте заштити свих жртава кривичних дела. Прва и најважнија мера је препознавање осетљивости и потреба посебно осетљивих сведока. У том смислу, прве информације сведоку-жртви треба да да полиција. Некад ће најважнија мера бити обезбеђивање исхране и смештаја, а некад емоционална, психолошка и медицинска подршка. Веома је важно да посебно осетљиви сведок буде благовремено информисан о суштини и току кривичног поступка. Упознавање са својом улогом у кривичном поступку и правима која има у њему је такође битно ради смањења тзв. форензичне збуњености. Препоручљиво је таквог сведока и пре одржавања рочишта одвести у суд и показати му место где ће да сведочи. Наиме, познато је да је највећи извор страха неизвесност. Неке од поменутих мера су једнократне (нпр., информисање), док се друге пружају континуирано. Све те мере морају се предузимати на начин на који се не утиче на слободан исказ сведока. Сведок не сме осећати обавезу да заузврат мора дати исказ који одговара органу који је обезбедио подршку.

³³ *Ibidem*, 200.

³⁴ Тако, нпр., Аутономни женски центар, Инцест траума центар, Астра, итд.

Треба напоменути да постоје и неки облици судски институционализоване помоћи и подршке сведоцима и жртвама одређених кривичних дела. Тако је у нашем праву при Одељењу за ратне злочине Вишег суда у Београду установљена Служба за помоћ и подршку оштећенима и сведоцима. Та служба обавља административно-техничке послове, послове помоћи и подршке оштећенима и сведоцима, као и послове обезбеђења услова за примену процесних одредаба закона.

5. СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ЗАШТИТЕ ПОСЕБНО ОСЕТЉИВИХ СВЕДОКА И ДРУГИХ ОБЛИКА ЗАШТИТЕ СВЕДОКА

Процесну заштиту посебно осетљивих сведока треба разликовати од других облика заштите сведока у кривичном поступку, који су предвиђени Законом о кривичном поступку или неким другим законом. Ту спадају: а) посебна заштита малолетних лица као оштећених у кривичном поступку (чл. 150-157 Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично-поправној заштити малолетних лица - ЗМ),³⁵ б) основна заштита сведока (чл. 102 ЗКП), и в) заштита сведока од застрашивања, која може бити двојака: посебне мере заштите сведока - заштићени сведок (чл. 105 - 112 ЗКП) и програмска заштита сведока (Закон о програму заштите учесника у кривичном поступку).³⁶ Овде нећемо приказивати све релевантне одредбе о заштити сведока у поменутиим законима. Уместо тога, предочићемо сличности и разлике са заштитом посебно осетљивих сведока.

5.1. Заштита малолетних оштећених лица према ЗМ

Основна сличност са посебном заштитом малолетних лица као оштећених у кривичном поступку огледа се у истом циљу: спречавању секундарне виктимизације одређених лица. Осим тога, поклапају се и неке од мера заштите (нпр., могућност испитивања тј. саслушања употребом техничких средстава за пренос слике и звука). Субјекти заштите се делимично поклапају а делимично и разликују. Наиме, појмом посебно осетљиви сведок обухвата се и малолетно лице. Међутим, разлика је у томе што посебно осетљиви сведок не мора бити оштећен кривичним делом: довољно је да је он сведок који испуњава све услове из категорије рањивих сведока. С друге стране, посебна заштита малолетних оштећених лица према ЗМ пружа се искључиво оштећеним лицима. У том смислу, релевантна је одредба чл. 2, ст. 1, тач. 11 ЗКП, према којој је оштећени лице чије је лично

³⁵ *Службени Гласник РС* бр. 85/05.

³⁶ *Службени Гласник РС* бр. 85/05.

или имовинско право кривичним делом повређено или угрожено. Друга разлика огледа се у томе што је посебна заштита малолетних оштећених лица према ЗМ предвиђена првенствено у случајевима таксативно набројаних кривичних дела, уз могућност примене тих одредаба и у другим случајевима само ако јавни тужилац оцени да је то потребно ради посебне заштите личности малолетних лица као оштећених у кривичном поступку. Категорија посебно осетљивих сведока из чл. 103 ЗКП је независна од врсте кривичног дела, иако ће из одређених кривичних дела по правилу произлазити и рањивост неких сведока. Треће, статус посебно осетљивог сведока стиче се на основу посебног решења органа поступка, док такав степен формализације није предвиђен у ЗМ. Та разлика је последица чињенице да су услови потребни за заштиту малолетних оштећених лица према ЗМ лако утврдиви. Најзад, постоје извесне разлике и у погледу законом прописаних мера заштите:

а) Малолетно лице као оштећени мора имати пуномоћника од првог саслушања окривљеног. У случају да малолетно лице нема пуномоћника, њега ће решењем из реда адвоката који су стекли посебна знања из области права детета и кривичноправне заштите малолетних лица поставити председник суда. Трошкови заступања падају на терет буџетских средстава суда (чл. 154 ЗМ). Међутим, према чл. 103, ст. 3 ЗКП, посебно осетљивом сведоку се не мора увек поставити пуномоћник, већ само ако орган поступка сматра да је то потребно ради заштите интереса посебно осетљивог сведока. При томе, законописац се не изјашњава о томе на чији терет ће бити постављен такав пуномоћник.

б) ЗМ захтева специјализацију судије, јавног тужиоца, службеника органа унутрашњих послова и адвоката: они морају имати посебна знања из области права детета и кривичноправне заштите малолетних лица. У поступку у којем учествује посебно осетљиви сведок не тражи се никаква специјализација органа поступка.

в) Испитивање посебно осетљивих сведока може се обавити уз помоћ психолога, социјалног радника или другог стручног лица, о чему одлучује орган поступка. Међутим, према ЗМ, саслушање³⁷ малолетних лица увек ће се обавити уз помоћ психолога, педагога или другог стручног лица.

г) Забрана суочења са окривљеним предвиђена је у оба закона, али је она различито формулисана. Према чл. 153 ЗМ, ако се као сведок саслушава малолетно лице које је услед природе кривичног дела, последица или других околности, посебно осетљиво, односно налази се у посебно тешком душевном стању, забрањено је вршење суочења између њега и окривље-

³⁷ Уочавамо и једну терминолошку разлику: посебно осетљиви сведоци се испитују а малолетна оштећена лица се саслушавају.

ног. Према чл. 104, ст. 4 ЗКП, посебно осетљив сведок не може бити суочен са окривљеним, осим ако то сам окривљени захтева, а орган поступка то дозволи водећи рачуна о степену осетљивости сведока и о правима одбране.

д) ЗКП не одређује колико пута се може испитивати посебно осетљиви сведок. Чл. 152, ст. 2 ЗМ предвиђа да се саслушање малолетних оштећених лица може спровести највише два пута, а изузетно и више пута ако је то неопходно ради остварења сврхе кривичног поступка. У случају да се малолетно лице саслушава више од два пута, судија је дужан да посебно води рачуна о заштити личности и развоја малолетног лица.

ђ) ЗКП не садржи посебне одредбе о препознавању окривљеног од стране посебно осетљивог сведока. Према чл. 155 ЗМ, ако препознавање окривљеног врши оштећено малолетно лице, суд ће поступати посебно обазриво, а такво препознавање ће се у свим фазама поступка вршити на начин који у потпуности онемогућава да окривљени види ово лице.

5.2. Основна заштита сведока према ЗКП

Основна заштита сведока предвиђена је чл. 102 ЗКП. Орган поступка је дужан да оштећеног или сведока заштити од увреде, претње и сваког другог напада. Учесника у поступку или друго лице које пред органом поступка вређа оштећеног или сведока, прети му или угрожава његову безбедност, јавни тужилац или суд ће опоменути,³⁸ а суд га може и новчано казнити до 150.000 динара. О жалби против решења којим је изречена новчана казна, одлучује веће. Жалба не задржава извршење решења. Дакле, право на новчано кажњавање има искључиво суд, али не и јавни тужилац. Уколико би се и њему дало такво право, то би додатно нарушило “једнакост оружја” странака у фази истраге.

По пријему обавештења од полиције или суда или по сопственом са знању о постојању насиља или озбиљне претње упућене оштећеном или сведоку, јавни тужилац ће предузети кривично гоњење или ће о томе обавестити надлежног јавног тужиоца. Јавни тужилац или суд може захтевати да полиција предузме мере заштите оштећеног или сведока у складу са законом. Овде се мисли на обичну полицијску заштиту сведока а не на укључивање сведока у програм заштите.

Из наведеног могу се повући следеће разлике између заштите посебно осетљивих сведока и основне заштите сведока:

³⁸ Иако то ЗКП изричито не помиње, сматрамо да би и полиција била дужна да опомене учесника поступка у наведеним случајевима, ако је полицији у току истраге јавни тужилац поверио предузимање доказне радње. Она је тада такође орган поступка.

а) Основну заштиту уживају све категорије сведока и оштећени.

б) Циљ основне заштите сведока је заштита од увреде, претње и сваког другог напада у току поступка, који долазе од других учесника у поступку или трећих присутних лица.

в) Мере заштите су дисциплинске мере: опомена и новчана казна до 150.000 динара, евентуално предузимање кривичног гоњења од стране јавног тужиоца (наравно у посебном поступку), као и могућност полицијске заштите сведока.

г) Различити су и органи поступка који могу предузимати мере. Код посебно осетљивих сведока то је било који инокосни орган поступка. Новчану казну као меру основне заштите сведока може изрећи само суд.

д) О статусу посебно осетљивог сведока и о појединим мерама његове заштите одлучује суд решењем против којег није дозвољена посебна жалба. Међутим, против решења о новчаној казни у вези са основном заштитом сведока допуштена је посебна жалба.

5.3. Заштита сведока од застрашивања

Измењена структура криминалитета, којој даје печат све већи раст организованих кривичних дела, нужно захтева реструктурирање кривичног материјалног и процесног права. Класична средства сузбијања криминалитета не представљају адекватан одговор на његове нове облике. С обзиром на чињеницу да организовани криминал карактерише примена или спремност на примену насиља или застрашивања, и да су, упркос научно-техничком напретку, сведоци и даље незаменљиво доказно средство, ефикасније откривање, гоњење и суђење таквих кривичних дела наметнуло је потребу за посебном заштитом сведока. Дакле, прагматички посматрано, установа заштите сведока дугује захвалност државној бризи за ефикасно сузбијање нових облика криминалитета. Ако бисмо хтели теоријски да фундирамо право сведока на заштиту, засновали бисмо то право на дужности државе да штити основна људска права од угрожавања и повреда, па и онда када се она рефлектују кроз положај сведока. Трећи, формално-правни разлог за увођење заштите сведока од застрашивања огледао се у потреби усклађивања домаћег законодавства са међународним правним стандардима, пре свега, са Конвенцијом УН против транснационалног организованог криминала.

Установа заштите сведока је израз субјективног јавног права на заштиту сведока или других законом одређених лица (активни субјект), у случају повреде или угрожавања његових основних људских права услед застрашивања, у вези са обављањем његове функције у кривичном поступку, коме одговара обавеза пружања те заштите од стране надлежног др-

жавног органа (пасивни субјект), с циљем несметаног обављања сведочких дужности, а у крајњој линији ради ефикаснијег сузбијања криминалитета.

Сведоку се може пружити заштита од застрашивања на два начина: процесним и ванпроцесним мерама. Процесна заштита сведока рачуна са мерама процесног карактера, које могу бити мере прикривања идентитета сведока према општој јавности, а изузетно и према одбрани, као и мере спречавања физичког сусрета окривљеног и сведока. Ванпроцесна заштита обухвата мере физичко-техничке заштите сведока, које су полицијског карактера и које су обухваћене тзв. програмом заштите сведока. Ове разлике су само логична последица њихових различитих непосредних циљева. Допунски критеријуми разликовања су: активни и пасивни субјекти, време предузимања мера заштите, трајање мера заштите, као и конкретна овлашћења и обавезе правних субјеката. Код ванпроцесне заштите круг активних субјеката се шири и на лица блиска сведоцима. Пасивни субјекти код процесне заштите су органи кривичног поступка који, по правилу, у истом саставу одлучују о мерама заштите и извршавају их. Код ванпроцесне заштите то су специјализовани управни органи, и то посебно органи одлучивања (комисија за заштиту), посебно органи извршења (јединица за заштиту). Процесној заштити прибегава се само у току кривичног поступка, док ванпроцесној заштити има места како за време вођења кривичног поступка, тако и пре и после њега. Мере процесне заштите трају једно време у току поступка и, по правилу, најдуже до његовог правноснажног окончања. Мере ванпроцесне заштите су дугорочнијег карактера и могу трајати више година, нпр., до потпуног економског осамостаљења пресељеног лица. Свакако да ванпроцесна заштита сведока обезбеђује већи степен њихове заштите, али је она рестриктивније постављена, јер је повезана са већим финансијским проблемима. Ванпроцесна заштита сведока код нас је регулисана Законом о програму заштите учесника кривичног поступка из 2005. године, док је процесна заштита први пут уведена приликом процесне реформе из 2009. године.

Заштита посебно осетљивих сведока се разликује од заштите сведока од застрашивања по непосредном циљу, материјалноправним и формалним условима за примену мера, мерама заштите, начину њиховог спровођења, степену формализма, активним и пасивним субјектима. Као што је већ речено, основни циљ заштите посебно осетљивих сведока је спречавање секундарне виктимизације. Код процесне и ванпроцесне заштите сведока циљ је заштита живота, здравља, слободе или имовине већег обима, који су угрожени од стране неких лица. У том смислу формулисани су и материјалноправни услови за примену мера посебне заштите, односно мера у оквиру програма заштите. У формалноправном смислу, све три врсте

заштите врше се на основу посебне одлуке надлежног органа, с тим што су ти органи различити и што је процес одобравања статуса заштићеног сведока много компликованији. Иницијатор заштите посебно осетљивог сведока може бити орган поступка (дакле и суд и јавни тужилац), странке и сам сведок. Процесну заштиту сведока од застрашивања могу иницирати суд по службеној дужности, јавни тужилац и сам сведок. По природи ствари, окривљени не може тражити заштиту сведока одбране. О заштити посебно осетљивог сведока одлучује увек инокосни орган поступка, а то може бити и јавни тужилац. О процесној заштити сведока од застрашивања одлучује судија за претходни поступак у фази истраге, а након потврђивања оптужнице веће. Против решења у вези са посебно осетљивим сведоцима није допуштена посебна жалба, док је против решења о одређивању статуса заштићеног сведока допуштена посебна жалба. Код заштите посебно осетљивих сведока штити се само такав сведок, док се код процесне заштите сведока од застрашивања штите и сведок и њему блиска лица.

Ванпроцесна заштита сведока се пружа само у вези са три групе кривичних дела: против уставног уређења и безбедности, против човечности и других добара заштићених међународним правом и против организованог криминала. Код посебно осетљивих сведока нема ограничења у погледу врсте или тежине кривичног дела. Учесници поступка који могу бити уведени у програм заштите поред сведока могу бити и осумњичени, окривљени, сведок сарадник, оштећени, вештак и стручно лице. Мере заштите посебно осетљивог сведока предузимају органи кривичног поступка у току кривичног поступка. Међутим, ако узмемо у обзир и посебна тактичка правила приликом испитивања посебно осетљивих сведока, закључујемо да се њихова заштита протеже и у преткривичном поступку, као и по завршетку кривичног поступка, када таквим сведоцима посебне службе пружају помоћ и подршку. Ванпроцесна заштита сведока од застрашивања такође се пружа пре, у току и по правноснажном окончању кривичног поступка, али саме мере нису процесног карактера и не предузимају се у кривичном поступку.

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Упркос научно-техничком прогресу, сведоци су и даље незаменљиво доказно средство. Ефикасније откривање, гоњење и суђење нових облика криминалитета наметнуло је потребу за посебном заштитом сведока. Поред заштите сведока од застрашивања, савремене државе показују растућу бригу и за посебно осетљиве жртве и сведоке. У процесна законодавства уводи се категорија посебно осетљивих сведока и установљавају се посебна правила њиховог испитивања. Оснивају се посебне службе за пружање

помоћи и подршке посебно осетљивим сведоцима пре, за време и након окончања кривичног поступка. Такође, осмишљавају се посебна криминалистичко-тактичка правила њиховог испитивања у преткривичном поступку. Циљ свих тих мера је заштита посебно осетљивих сведока од секундарне виктимизације, с једне стране, као и обезбеђивање квалитетне изјаве, односно исказа сведока, с друге стране. Од те три упоришне тачке заштите рањивих сведока, најслабију карику представља пружање помоћи и подршке сведоцима. Ту функцију претежно врше разне невладине организације и удружења грађана. Те капацитете треба још више ојачати и придружити им и државне службе са истим циљевима. Такође, треба инвестирати у посебну обуку лица која се старају о заштити посебно осетљивих сведока.

Заштиту посебно осетљивих сведока треба разликовати од других облика заштите сведока: заштите малолетних оштећених лица према ЗМ, основне заштите сведока у кривичном поступку, као и заштите сведока од застрашивања, која може бити процесна или ванпроцесна (програмска) заштита. Могуће је да једно исто лице испуњава услове за примену свих видова заштите сведока, што значи да се мере заштите могу кумулирати. У случају да су истовремено испуњени услови за заштиту посебно осетљивих сведока према чл. 103 ЗКП и услови за заштиту малолетних оштећених лица према ЗМ, примат би требало дати примени ЗМ. У прилог томе говоре два разлога: један је формалноправне природе и своди се на принцип *lex specialis derogat legi generali*. Други је суштинске природе и односи се на чињеницу да је ЗМ предвидео комплетнију заштиту малолетних оштећених лица у поређењу са заштитом посебно осетљивих сведока према ЗКП.

*Snežana S. Brkić, Ph.D., Full Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad*

Especially Vulnerable Witnesses

Abstract: *The subject of this article is the category of especially vulnerable witnesses in criminal procedure. The article is divided into six parts. The first part offers a review of various definitions of especially vulnerable witnesses in comparative law. The second focuses on the procedural protection of especially vulnerable witnesses in Serbian legislation. The third is concerned with the tactical rules of questioning of especially vulnerable witnesses. In the fourth part the author points to the importance of special services for providing assistance and support to especially vulnerable witnesses. The fifth part presents similarities and differences between protection of especially vulnerable witnesses and other forms of witness protection. The sixth part reflects on conclusions.*

Key words: *criminal procedure, especially vulnerable witnesses, witness protection, assistance and support to witnesses*